

UDC 378.4(091)

DOI: 10.34671/SCN.BSR.2020.0401.0004

КОНЦЕПТ АВТОНОМІЇ УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

© 2020

ORCID.ORG\ 0000-0003-2526-2712

Гусак Людмила Євгеніївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри
іноземних мов гуманітарних спеціальностей

ORCID.ORG\ 0000-0003-0930-5620

Мартіросян Леся Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри
соціальної роботи та педагогіки вищої школи

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43000, Україна, Луцьк, вулиця Винниченка 30, e-mail: lesja.lutsk57@gmail.com)*

Анотація. У статті обґрунтовано важливість концепту університетської автономії як необхідної передумови для ефективного виконання університетом своїх функцій в соціально-економічному та політичному житті суспільства. Досліджені змістові характеристики структурних компонентів концепту автономії університету, обґрунтовано його роль у набутті університетом функцій економічного суб'єкту в різних соціально-економічних системах (феодальна, капіталістична інформаційна) та вплив університету як економічного суб'єкта на процеси глобалізації, які в тій або іншій мірі розгорталися у конкретні історичні періоди. Доведено, що глибинні трансформаційні процеси в соціально-економічному просторі завжди відображалися на зміні сутності концепту автономії університету. Лише у періоди, коли змістові характеристики структурних компонентів концепту автономії університету відповідали специфіці продуктивних сил та виробничих відносин конкретного історичного етапу суспільного розвитку, університет як освітній заклад та суспільна інституція був ефективним; якщо ж ця закономірність порушувалась – розпочиналась криза університету. Виявлено, що трансформація концепту автономії університету в пост-індустріальному суспільстві відбувається під впливом переходу індустріальної економіки в інформаційну та глобалізації усіх сфер суспільного життя. Аргументовано тезу про те, що повнота реалізації концепту автономії впливає на статус університету як закладу вищої освіти. Найвищий ступінь автономії характерний для університетів, які поєднують науково-освітню та підприємницьку діяльність. Аналітичне вивчення еволюції концепту автономії дозволяє означити його як основний чинник ефективності університету; механізм, що надає йому функцій суб'єкта ринкової економіки у глобальному вимірі; важливий складник національних економік розвинутих країн.

Ключові слова: університет, автономія університету, компоненти концепту автономії, академічна свобода, освітня глобалізація, підприємницький університет.

CONCEPT OF UNIVERSITY AUTONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESS: HISTORICAL ASPECT

© 2020

Gusak Liudmyla Jevgenijevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor
of the Foreign Languages department for Humanities

Martirosian Lesia Anatolijevna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School
*Eastern European National University named after Lesia Ukrainka
(43000, Vinnichenko st. 30, Lutsk, Ukraine, e-mail: lesja.lutsk57@gmail.com)*

Abstract. The importance of the concept of university autonomy as a prerequisite for the effective fulfillment of its functions by the University in socio-economic and political life of society is considered in the article. Research methods: theoretical (analysis, systematization, generalization of modern literature, retrospective analysis, descriptive analysis). The authors discuss the essence of the content characteristics of the structural components of university autonomy in different socio-economic systems of social development (feudal, capitalist, informational). It was discovered that transformation process in the economy, social relation, social consciousness, culture were reflected on the change of essence of the concept of university autonomy. Only in periods when the content characteristics of the structural components of university autonomy corresponded to the specifics of the productive forces and industrial relations of a particular historical stage of social development, university as educational background and public institution, was effective; if this pattern is violated, the university crisis began. It is determined that transformation of the concept of university autonomy occurs under influence of two factors: transition of industrial economy to information and Globalization of all spheres of public life. It is proved that completeness of the concept of university autonomy affects the status of the university as institution of higher education. The highest degree of autonomy is characteristic of universities which combine scientific educational and entrepreneurial activities. Analytical study of the evolution of the university autonomy gives reason to designate it as a major factor in the effectiveness of the university. The authors established the connection between the degree (completeness) of the university autonomy and socio-economic development of the country. Practical value of the study lies in the possibilities of extrapolation of historical tendencies of development of conceptual autonomy of university to predict its dynamics in a new economic, political and cultural situation of the global civilization.

Keywords: university, autonomy, components of the autonomy, academic freedom, globalization, entrepreneurial university.

КОНЦЕПТ АВТОНОМИИ УНИВЕРСИТЕТА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

© 2020

Гусак Людмила Евгеньевна, доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры
иностраных языков гуманитарных специальностей

Мартіросян Леся Анатоліївна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая
кафедрой социальной работы и педагогики высшей школы
*Восточноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43000, Україна, Луцьк, вулиця Винниченка 30, e-mail: lesja.lutsk57@gmail.com)*

Аннотация. В статье раскрывается значение концепта автономии университета как необходимой предпосылки его эффективного функционирования в социально-экономической и политической жизни общества. Исследованы Балканско научно обозрение. 2020. Т. 4. № 1(7)

смысловые характеристики структурных компонентов концепта автономии, обоснована его роль в приобретении университетом функций экономического субъекта в разных социально-экономических системах (феодалная, капиталистическая, информационная). Раскрыто влияние университета как экономического субъекта на развитие глобализационных процессов, которые в той или иной степени проявлялись в конкретный исторический период. Доказано, что глубинные трансформационные процессы в социально-экономическом пространстве всегда влияли на смену сущности концепта автономии университета. Только в периоды, когда смысловые характеристики структурных компонентов концепта автономии университета соответствовали специфике производительных сил и производственных отношений на конкретном историческом этапе общественного развития, университет как образовательное учреждение и социальный институт, был эффективным; если эта закономерность нарушалась – начинался кризис университета. Обосновано, что трансформация концепта автономии университета в постиндустриальном обществе происходит под влиянием перехода индустриальной экономики в информационную и глобализации всех сфер общественной жизни. Аргументирован тезис о влиянии полноты реализации концепта автономии на статус университета как учреждения высшего образования. Наивысший уровень автономии характерен для университетов, которые совмещают научно-образовательную и предпринимательскую деятельность. Аналитическое изучение эволюции концепта автономии позволяет определять его как основной фактор эффективности университетов; механизм, который предоставляет ему функции субъекта рыночной экономики в глобальном измерении; важной составляющей национальных экономик развитых стран.

Ключевые слова: университет, автономия университета, компоненты автономии, академическая свобода, глобализация образования, предпринимательский университет.

ВВЕДЕННЯ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні процеси глобалізації усіх сфер суспільного життя гостро ставлять проблему місця і ролі університетів у ньому. У науковому середовищі дискусійними є питання щодо визначення суті глобалізації, ознак та історичного часу її виникнення. Не зважаючи на різні тлумачення феномену глобалізації, не має підстав заперечувати існування тенденцій різної інтенсивності до розвитку міжнародної взаємодії, економічної та культурної інтеграції. Багато науковців указують на взаємозв'язок між поняттями «інтернаціоналізація» та «глобалізація», проте чіткого розмежування даних категорій не існує. Здебільшого, глобалізацію розглядають як об'єктивний історичний процес структурних та функціональних змін усіх сфер життєдіяльності суспільства з метою його універсалізації [1, с. 4–15].

Нова економічна і політична реальність, що формується під впливом глобалізації, обумовлює пошук університетами шляхів адаптації до глобалізованого середовища. Через процеси глобалізації знання, які народжуються та акумулюються в університетах, стають товаром на ринку освітніх послуг. За визначенням Міжнародного валютного фонду (2000 р.) знання є однією з основних сфер сучасного процесу глобалізації. Їх виробництво перетворилось у джерело розвитку економіки розвинених країн. Глобальний ринок, що притаманний економіці знань, обумовлює попит на освіту як товар і цінну інтелектуальну власність, сутність якої складають знання. Університети як освітні інститути змушені адаптуватися до вимог нового глобалізованого середовища і набувати ознак суб'єктів економіки. Проте, у багатьох країнах світу, у тому числі і в Україні, значна частина національних університетів не готова до таких масштабних перетворень. Це диктує необхідність з'ясування впливу глобалізаційних процесів на університети, їхні функції та діяльність. Особливий інтерес у цьому контексті викликає дослідження такого концепту як автономія університету, оскільки, саме він є індикатором його інтеграції в глобальні економічні процеси і саме він здатен забезпечити успіх університету на ринку освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вплив глобалізації на розвиток освіти досліджується широким колом зарубіжних та вітчизняних теоретиків, зокрема таких, як: П. Альтбах [1], Д. Балан [1], Д. Бок [2], У. Фелт [3], М. Кіннел [4], П. Кларк [5], Д. Салмі [6], О. Верденхофа [7], О. Гісіна [8], Е. Захарова [8], Д. Ільницький [9], В. Кремень [10], О. Кузьменко [11], Н. Скотна [12], К. Ясперс [13] та ін.

У контексті глобалізаційних процесів, на думку В. Кременя, наука постає як сфера, що продукує нові

знання, а освіта як сфера, що їх олюднює [10, с. 4–18]. Багато науковців вказує на процес перетворення освіти у ринковий товар і набуття університетами ознак суб'єктів економіки. Ідеї необхідності підпорядкування університетів ринковим законам і нормам ділового середовища не нові. Наприклад, такі концепції освіти розглядалися у теоріях М. Вебера («школа як бюрократична організація»), Т. Веблена («вуз як підприємство»), Т. Парсонса («вуз як соціальна система») [14; 15; 16]. М. Кіннел та Д. Макдугалл акцентують увагу на тому, що сучасні університети набувають ознак підприємницької компанії, яка функціонує як економічний суб'єкт. Він може збанкрутувати, якщо його діяльність не буде ринково-орієнтованою [4, с. 53]. У контексті ринкових підходів досліджували проблему конкурентоспроможності університету Ф. Альтбах [1], Дж. Балан [1], Дж. Салмі [6], та інші. У вигляді сукупності бізнес-структур як корпорації розглядають університети Є. Захарова, О. Гісіна [8, с. 185–188].

Аналіз наукової літератури з проблем глобалізації освіти дає підстави стверджувати, що дослідники розглядають сучасний університет як інституцію яка поступово, під тиском чинників економічної глобалізації, трансформується у суб'єкт ринкової економіки.

Обґрунтування актуальності дослідження. Попри значну кількість досліджень поза увагою науковців залишаються історичні аспекти інтеграції університету у процеси глобалізації, історична зміна його основних концептів, що забезпечували набуття університетом якісно нових економічних функцій відповідно до потреб конкретної історичної епохи.

МЕТОДОЛОГІЯ

Формування цілей статті. Мета статті – аналітичне вивчення еволюції структурних компонентів концепту автономії як основного механізму набуття університетом функцій суб'єкта ринкової економіки у глобальному вимірі.

Постановка завдання. Реалізація мети потребує описативного аналізу (з застосуванням ретроспективного та оціночного його компонентів) концепту університетської автономії. Ретроспективний аналіз дозволить визначити історичний взаємозв'язок понять «автономія» та «академічна свобода» університету, виявити шляхи та чинники їх еволюції від окремих явищ до утворення цілісного концепту автономії сучасного університету. Оціночний аналіз дозволить виявити структурні компоненти концепту, їх змістові характеристики, здійснити оцінку їх впливу на ефективність функціонування університету. Застосування ретроспективного та оціночного аналізу дасть можливість створити описові моделі концепту автономії університету в логіці їх історичного розвитку, усвідомити трансформативні можливості концепту в процесі адаптації університету до потреб глобальної

економіки. Можливість екстраполяції історичних тенденцій розвитку концепту автономії університету для прогнозування його динаміки у новій економічній, політичній і культурній ситуації становлення глобальної людської цивілізації визначає практичне значення дослідження.

Методи, методики та технології, що використовувалися. У статті застосовано метод критичного аналізу наукових джерел, порівняння наукових позицій дослідників вітчизняної науки та зарубіжжя.

РЕЗУЛЬТАТИ

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досліджуючи проблему еволюції концепту автономії університету через призму глобалізаційних процесів необхідно звернути увагу на їх історичну давність у житті суспільства, економічний характер та взаємозв'язок з освітою.

Перша хвиля глобалізаційних процесів, у тому числі і в освіті (globalization of education), розпочалася в епоху Античності у вигляді поширення греко-римської освіти і культури. Вона була тісно пов'язана з існуванням у Стародавньому світі багатонаціональних імперій і транснаціональних торгових шляхів. Після її затухання друга хвиля розпочалася в епоху Середньовіччя у Західній Європі, з появою нових навчальних закладів – університетів. Вперше, після епохи Античності, в університетах почали відроджуватись та розвиватись наукові знання, які активно стимулювали економічний прогрес суспільства.

Виникнення другої хвилі глобалізаційних процесів в освіті, яке розпочалось з XI століття, корелювало зі зміною парадигми економічних відносин – початком трансформації феодалізму в якісно новий стан економічного розвитку. Основними господарськими суб'єктами феодального суспільства у цей період стають ремісничий цех та купецька гільдія – корпоративні професійні об'єднання. У XII–XIII століттях ці господарські суб'єкти перетворили міста у центри суспільного життя, у тому числі, й освіти. Розвиток міст утверджував політичні права міського самоуправління, професійні корпорації (ремісничі цехи, купецькі гільдії) утверджували економічні права і преференції. Цехи і гільдії надали університетам аналогічну власній організаційну і управлінську структуру. Зауважимо, що першопочатково університет, це лише видове поняття для об'єднання людей, і відповідно корпорації, що утворилась з метою реалізації наукових інтересів викладачів та студентів. Використання університетом корпоративної цехової моделі надало можливість вибудувати ефективну модель навчального закладу. Політичні права певних верств міського населення та економічні права цеховиків та купців трансформувались в університетські права і свободи. Інститути державної влади (церковної і світської) стали механізмами реалізації цих прав і свобод, легітимізуючи офіційний статус університету, що свідчить про визнання суспільством його економічної суб'єктності та доцільності.

Структурно середньовічний концепт автономії університету можна умовно розділити на дві частини – інституційну та академічну, при значній перевазі першої. Важливо зауважити, що не існувало прямого зв'язку між інституційною автономією університету та академічною свободою членів університетської корпорації. Модель середньовічного університету базувалась на цеховому концепті автономії, що перетворювало його у специфічний суб'єкт феодальних економічних відносин. Академічна свобода як важлива частина концепту цехової автономії обумовила його конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, надала міжнародного (міждержавного) статусу та дозволила сформувати унікальний космополітичний «академічний освітній простір» без національних кордонів, вільний від місцевих законів і постійного місцеперебування. На думку П. Бергера та С. Хантінгтона, це була нова хвиля гло-

балізаційних процесів в освіті, викликаних до життя економічними процесами внутрішньої, регіональної субглобалізації, які охопили феодальне суспільство. Космополітичний освітній простір, що сформувався, був праобразом майбутнього єдиного освітнього простору Європи [17, с. 167].

Безсумнівно, концепт автономії університету був трендом середньовічної освіти та чинником конкурентосдатності навчального закладу на тогочасному загальноєвропейському ринку освітніх послуг. Значна кількість університетів (близько 60), що утворилась у Європі до кінця XV століття, прискорили процес створення світської інтелігенції, спричинили великі зміни в духовному житті Європи; проте подальший розвиток університету характеризується глибокою кризою.

Порівняння отриманих результатів з результатами у інших дослідженнях. Аналіз наукових джерел [11–15] не залишає сумнівів щодо причин кризового стану середньовічного університету – це злам старих, феодальних відносин, який розпочався у XVI–XVII століттях. Їх можна схарактеризувати як період підготовки основних умов для розвитку капіталістичного виробництва. На сцену історичного розвитку виходить національна держава як новий соціальний інститут, який має значні інструменти впливу на економіку загального і фундаментального значення. Створення єдиного економічного простору перетворюється на політичне завдання, що стоїть перед державною владою роздроблених феодальних держав.

Зрозуміло, що в нових економічних і соціокультурних умовах, середньовічна університетська корпорація, утворена за принципами цехового об'єднання, потрапляє в глибоку кризу, яка тягнеться аж до XIX століття – періоду, коли капіталізм, що прийшов на зміну феодалізму, входить в наступний етап розвитку – індустріальний. Виникає індустріальне суспільство, з появою якого пов'язане народження нової «класичної» моделі університету. Економісти П. Юхименко, П. Леоненко означають індустріальне суспільство як соціально-політичну організацію засновану на ринковій економіці, для якої характерні нові продуктивні сили (фабрично-заводська промисловість, велика машинна індустрія) та ринкові економічні відносини. Головним політико-економічним суб'єктом в індустріальному суспільстві є держава [18, с. 346–349].

Процеси модернізації економіки посилювали кризові явища в університеті та спричинили втрату довіри до його авторитету як освітньої структури. Виникла нагальна потреба модернізації університету та концепту його середньовічної автономії. Чинниками модернізації концепту стали індустріальна революція в Європі, промисловий переворот та технічний і науковий прогрес, що її супроводжували, а також, потреба утворення національної держави як регулятора ключових соціальних, політичних та економічних процесів.

Розпочався процес модернізації концепту цехової автономії університету на німецьких землях. Потреба створення об'єднаної національної держави, з метою забезпечення її конкурентоспроможності у нових економічних умовах, стала для німецького народу пріоритетною. Роль національно-твірною чинника у цьому процесі відіграв університет. У 1810 р. відбулося заснування Берлінського університету, від створення якого розпочинається відлік «класичної університетської моделі». У її центрі постало нове трактування концепту автономії – «*Lehrfreiheit und Lernfreiheit*» («свобода викладання і навчання»), яке передбачало розуміння змісту науки не як суми готових сталих знань, а як процесу безкінечного пошуку і наближення до істини. Уперше був здоланий розрив між університетом і наукою. Системотвірним в університетському житті стає принцип «єдності викладання і дослідження». Імператив наукового пошуку дозволив університетам XIX століття набути ознак «дослідницького» освітнього закладу, якому притаманні

певні атрибути: наукові лабораторії та інститути, музейні колекції, бібліотеки, постійно діючі та інституційно оформлені наукові семінари тощо.

Класичний університет переосмислив середньовічні університетські свободи з точки зору можливості застосування до процесу пізнання, тобто як свободи для науки і заради науки. Гарантом збереження університетських свобод стала держава. Вона ж взяла на себе функцію фінансування, регулювання вступу в університет підготовлених студентів шляхом введення обов'язкового державного вступного іспиту, забезпечення високого рівня викладацького складу через оголошення державного конкурсу на університетські посади. Середньовічна університетська корпорація перетворилася в освітній конгломерат, що поєднує навчальну, виховну і дослідницьку функції. Університет як цехова корпорація зник, він став державним закладом. Нове трактування академічних свобод у контексті процесу пізнання дозволило започаткувати ефективну підготовку спеціалістів у конкретних вузьких галузях для національної економіки та адміністративних потреб держави, модернізації і формування національної ідентичності. Тепер університет реалізовував не корпоративні інтереси, а інтереси держави як головного політико-економічного суб'єкта. Університет знову набуває економічної суб'єктності.

Трактування поняття автономії у контексті процесу пізнання надало нового академічного змісту самому концепту. Його цілком правомірно можна означити як концепт академічної автономії, який і склав сутність класичної моделі університету. Новий концепт забезпечив університету економічну суб'єктність в національних економіках, сприяв розвитку його аксіологічної функції, спрямованої на формування національної ідентичності як базового компоненту національної держави, створив нові конкурентні умови на ринку освітніх послуг.

Одночасно, класичний університет з його новим концептом академічної автономії, активно стимулював розвиток глобалізаційних процесів в освіті. Цьому сприяли: утвердження на зламі XIX–XX ст. світового господарства як сукупності національних господарств, зв'язки між якими здійснювалися за допомогою зовнішньоекономічних відносин; виникнення колоніальних імперій з притаманною їм військовою, економічною і культурною експансією. З цієї причини, усвідомлення ідеї університету як національно твірною чинника, нівелиювало кордони держав і національні межі, відкриваючи шлях країнам до створення незалежних держав. Характерною особливістю новостворених університетів було «запозичення», які перетворювали національні університети країн, що знаходились у різних культурних регіонах і територіальних континентах, в освітні центри, які функціонально і структурно були схожими. Це дозволяло вибудовувати між ними певну взаємодію, яка стимулювала другу хвилю глобалізаційних процесів в освіті, та поступово інтегрувала університет у глобальні економічні процеси.

Класичний університет проіснував до 60-х років XX століття. Далі розпочався пост-індустріальний етап у розвитку суспільства та пост-класичний етап у розвитку університету.

Пост-індустріальний етап суспільного розвитку розпочинається з циклу криз, що охопили індустріально розвинуті країни в кінці XX століття, які з певною періодичністю повторюються і по сьогодні. Їх наслідки спостерігаються не лише в економіці, а й в усіх сферах суспільного життя, у тому числі і в університетській освіті. Перш ніж розглянути причини кризи концепту автономії класичного університету, зупинимось докладніше на характеристиках пост-індустріального етапу розвитку суспільства.

Вичерпну характеристику постіндустріального суспільства, яке вступило в інформаційну епоху, зробив американський соціолог і публіцист Д. Белл [16]. У ній виділяються дві важливі ознаки: перша – зміна індустрі-

ального способу виробництва на інформаційний спосіб розвитку, головним джерелом якого є технологія генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації; друга – посилення процесів глобалізації, особливо економічної.

Вказані характеристики дозволяють акцентувати тиск економічних і соціальних змін інформаційної епохи на потребу оновлення уявлень про роль та місце університетів у сучасній економічній системі, оскільки, його класична модель перестала відповідати суспільним та економічним потребам. Ознаки кризових явищ в університеті коротко можна схарактеризувати наступним чином. Класичний університет був освітнім осередком для соціалізації громадян національної держави, тоді як глобалізаційні процеси, що характерні для інформаційного суспільства, розмивають границі національних держав, певною мірою знецінюють національні проекти. Класичні університети формували загальнонаукову, універсальну картину світу, пропонуючи універсальні знання, що акумулювались в межах університетського освітнього середовища та вузьку професійну спеціалізацію. Проте, злам індустріальної епохи зробив універсальне знання не актуальним, а посилення глобалізаційних процесів знівелювало національно твірну (аксіологічну) функцію університету.

Університет опиняється перед необхідністю пошуку нових форм інтеграції з економічним середовищем сучасного суспільства. Така інтеграція сьогодні відбувається за рахунок двох напрямків: перший – це включення університету в систему економічних відносин; другий – трансфер знань і технологій, який спрямований від наукових та освітніх установ до виробничих практик. Найбільш глибокі практичні зрушення у розвитку цієї тенденції, на переконання Д. Ільницького, відбулися протягом останніх двох десятиліть та продовжують мати місце [9, с. 87–94].

Економічна ідеологія глобалізації сьогодні стає головним чинником зміни статусу університету. Вона орієнтує університетську освіту на ринок праці, надання освіти підприємницького характеру, підкреслює першорядне значення приватизації і зменшення ролі державного сектора. Ринок освітніх послуг набуває статусу центрального елемента формування освітнього простору будь-якого рівня (глобального, континентального, регіонального, локального тощо).

У цьому контексті, на перший план для університету висувається концепт його автономії, оскільки саме він є механізмом входження університету у ринкову систему сучасних економічних відносин. У порівнянні з концептом класичного університету дане поняття починає трансформуватися у бік розширення міри самостійності в ухваленні рішень. «Академічна свобода і університетська автономія – це свобода навчати, свобода вчитись і розвиватись без зовнішнього втручання у внутрішні справи університету» – так почало звучати нове розуміння поняття автономії, яке стало фундаментом ринкових змін в освіті [6, с. 42]. Новий зміст концепту відобразився в терміні «інституційна автономія». Його означають як відповідний рівень самоврядування для прийняття ефективних рішень, що стосуються основних напрямків діяльності університету.

У Лісабонській декларації 2007 року (EUA Lisbon Declaration) вказано, що інституційна автономія має наступні компоненти: автономію академічну, організаційну, фінансову та кадрову. О. Верденхофа, М. Петрова, С. Дімітрова вказують, що кожна з наведених структурних компонентів концепту характеризується набором індикаторів, які мають певну питому вагу під час оцінювання загального рівня університетської автономії. Це так звані «індекси автономії», які включають в себе величезну кількість показників оцінки діяльності навчального закладу [19, с. 23–27].

Європейська Асоціація Університетів вважає, що інституційна автономія відіграє ключову роль у розвитку

університетів і є умовою їх успішної діяльності [19].

У контексті нашого дослідження акцентуємо увагу на розширенні змістових характеристик концепту автономії університету, у порівнянні з попереднім класичним періодом. Компаративний аналіз наукових джерел [21–24] дозволяє їх схарактеризувати наступним чином.

Академічна свобода – це свобода науковця в навчанні і дослідженні, свобода пошуку істини і виробництва знань без політичних, релігійних і соціальних санкцій. Академічна свобода як компонент автономії інституційної характеризується певними ознаками; вона передбачає: свободу у визначенні змісту навчальних планів і викладання; у виборі тематичних, теоретичних перспектив і методів дослідження; суміщення навчальних програм на національному та міждержавному рівнях; обрання партнерів для навчальних і наукових цілей; відкриття та закриття освітніх програм, конструювання їх змісту тощо.

Особливе значення в умовах глобалізації, має академічна автономія для формування міжуніверситетських мережових структур. Вона реалізується шляхом свободи вибору партнерів як в освітній, так і професійній сферах. Свобода вибору партнерів у глобальній професійній сфері забезпечує налагодження взаємозв'язків з бізнесом, структурами влади, різними аналітичними центрами, організаціями працевлаштування. Тобто, університет працює як підприємницька фірма. Свобода вибору партнерів у глобальній освітній сфері забезпечує функціонування міжуніверситетських мережових структур на принципах співпраці та одночасно – конкуренції. Різний рівень включеності університетів у мережові структури обумовлює їх стратифікацію, визначаючи успішність і рейтинг.

Фінансова автономія передбачає свободу закладу вищої освіти використовувати фінансові кошти на власний розсуд. Фінансова самостійність університетів пов'язана з комерціалізацією їхньої діяльності, підприємницькою орієнтацією. Фінансова автономія не заперечує взаємозв'язку університету з державою, проте, цей взаємозв'язок відрізняється від класичного періоду розвитку університетської освіти.

Організаційна автономія є третьою важливою характеристикою концепту автономії сучасного університету. Існує зовнішній (можливий для університету визначати власну структуру, приймати статут, укладати контракти, проводити вибори керівних органів і структурних підрозділів тощо) і внутрішній вимір організаційної автономії (організація функціонування самого університету, ринково орієнтоване управління і ефективне застосування сучасних технологій та інструментів освітнього маркетингу).

Кадрова автономія полягає у реалізації права університету відбирати для себе викладачів та студентів. Вона має ключову значущість, оскільки включає університет у процеси інтернаціоналізації, глобалізації та ринкової конкуренції. Кадрова автономія є виміром конкурентоспроможності університетів у сучасному глобальному освітньому середовищі.

Нові якісні характеристики структурних компонентів концепту інституційної автономії принципово змінюють його сутність. Розбудова університету на основі нового концепту трансформує його у підприємницьку корпорацію. Зауважимо, що це корпорація особливого виду – вона пов'язана з виробництвом і розповсюдженням знань. Підприємницький характер університетської корпорації змінює внутрішню структуру університету, його освітню діяльність і функції. Усі структурні ланки університету самовизначаються за ознаками конкурентоздатності і прибутку.

Сьогодні принципи корпоратизації університету, академічного і наукового підприємництва глибоко інтегруються в діяльність університетів. Як наслідок, фінансування і побудова бюджету університету перетворюються у механізми управління усією його структурою.

Університет, його підрозділи, викладацький склад розглядаються через призму прибутку. Це стосується і гуманітарних дисциплін, які також інкорпуються у ринок знань. Концепт прибутку і конкуренції змінює стратифікацію у кадровому складі. Професійність викладача на ринку освітніх послуг (або в університеті) визначає не лише його академічна стратифікація але і рівень здатності до підприємницької та управлінської діяльності.

Порівняння отриманих результатів з результатами у інших дослідженнях. Аналітичний аналіз особливостей концепту інституційної автономії у пост-індустріальний період дають підстави вважати, що наростаючі процеси економічної глобалізації усе більше інтегрують університет у ринкові відносини перетворюючи його в суб'єкт економіки із усіма наслідками, що звідси витікають. Концепція підприємницького (корпоративного) університету (B. Clark) отримала розвиток з кінця 90-х років XX століття; на пострадянському просторі вона поширилась на початку XXI століття під назвою «Університет 3.0» (J. Wissema) [5; 6]. Цифрове позначення, на наш погляд, не лише унаочнює типи існуючих університетів, а й переконливо відображає історичний процес еволюції концепту його автономії. Цифра «3» позначає три функції університету – освітню, дослідницьку та інноваційну, які відображають суть третього покоління університетів. Інноваційна функція означає, що університет не лише навчає (університет 1.0.) або навчає і здійснює наукові дослідження (університет 2.0.), а й створює знання, інноваційні технології, трансформує їх в інтелектуальний капітал, комерціалізує, сам стає постачальником науково-технічних і технологічних інновацій на глобальному економічному ринку. Університети з найвищим ступенем автономії (3.0) успішно трансформуються у бізнесові корпорації, поєднуючи не лише викладацьку і науково-дослідну діяльність, але й підприємницько інноваційну, спрямовану на комерціалізацію знань і отримання прибутку. Існування таких університетів підтверджує тезу про те, що університет є успішним лише тоді, коли він інтегрований в суспільні економічні процеси і функціонує за ринковими принципами.

ВИСНОВКИ

Висновки дослідження. Дескриптивний аналіз структури концепту автономії університету в доіндустріальну (феодалне суспільство), індустріальну (капіталістичне суспільство) та постіндустріальну (інформаційне суспільство) епохи вказує на те, що з моменту виникнення самого університету, концепт автономії був ключовим чинником його ефективності та механізмом включення в економічне життя суспільства. У кожному історичному епоху він набував іншого змісту і значення, відповідаючи на виклики соціально-економічного розвитку суспільства та формуючи нові, економічно доцільні, моделі університету.

Функціонування університету як економічного суб'єкта на усіх етапах історичного розвитку обумовлювалось економічними відносинами у суспільстві. Зміна продуктивних сил та виробничих відносин, завжди вимагали перебудови концепту автономії і, відповідно, моделі університету. Про таку закономірність свідчить хвилеподібна траєкторія його ефективності (ефективність – криза) як навчального закладу і як соціального інституту. Невідповідність змісту концепту автономії університету економічним відносинам у суспільстві на конкретному історичному етапі його розвитку викликає кризу університету, яку можливо подолати лише через його інтеграцію в економічні процеси.

З моменту виникнення університет був інтегрований в економічні відносини, про що свідчить аналогія його організаційної структури з основними суб'єктами середньовічної економіки – цехом і гільдією. Концепт цехової автономії, у центрі якої були права і свободи корпорації викладачів і студентів, постає як «інституційно-правовий», з двома структурними складовими: права і свободи та академічна автономія. Концепт

цехової автономії забезпечував конкурентоздатність та ефективність університету на середньовічному ринку освіти. Зміна економічної ситуації в перехідний період від феодалізму до капіталізму викликала кризу університету, оскільки концепт його автономії увійшов у глибоку суперечність з новими продуктивними силами та виробничими відносинами, що особливо проявилось у період становлення індустріальної економіки. Розвиток індустріального суспільства з фабрично-заводською промисловістю, великою машинною індустрією, ринковими економічними відносинами та державою як головним політико-економічним суб'єктом обумовило зміни в концепті автономії університету. Він був трансформований в академічну автономію з аксіологічною функцією національно твірної для держави. Зміна акцентів у структурі концепту автономії університету змістилась на академічну, тоді як інституційна автономія майже втратила актуальність. Нове трактування концепту – «академічна автономія» – започаткувало виникнення класичного університету. Визнання і розповсюдження класичного університету стимулювало глобалізаційні процеси в економіці і в освіті.

Перехід у пост-індустріальну епоху характеризується зміною індустріального способу виробництва на інформаційний спосіб розвитку та активізацією процесів глобалізації. Він супроводжується кризовими явищами у соціально-економічному житті та кризою класичного університету. Сьогодні економічна ідеологія глобалізації орієнтує університет на комерціалізацію, підприємницьку діяльність, ринок праці, конкуренцію, отримання прибутку. Ці категорії стали новими смислами концепту автономії, який дістав назву «інституційна автономія». Самостійність і свободу діяльності на ринку освітніх послуг для університету забезпечують чотири структурні компоненти концепту – академічна, організаційна, фінансова та кадрова свободи. Інтеграція усіх структурних компонентів концепту трансформує модель «класичного» університету в нову – підприємницьку.

Перспективи подальших досліджень цього напрямку. Концепт інституційної автономії, виступаючи механізмом перетворення університету у потужний, конкурентоспроможний бізнес, який маючи значні переваги, генерує чимало відкритих питань. Найактуальнішими з них, що потребують ґрунтовних досліджень є: нівелювання аксіологічної функції університету; заміна академічного наукового пошуку на дослідження для бізнес-структур; набуття функцій підприємця науковцем і викладачем (особливо гуманітарних напрямків) та їх вплив на результати науково-педагогічної діяльності тощо. Лише емпіричні дослідження можуть дати відповіді на ці та інші проблеми, вказати шляхи їх вирішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Altbach P., Balan J. (eds.) *World Class Worldwide: Transforming Research Universities in Asia and Latin America*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. 2007. 336 p.
2. Бок Д. *Університети в умовах ринка. Комерціалізація вищого образования*; пер. С.англ. С. Крапа. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 222 с.
3. Felt U. *University autonomy in Europe: Changing paradigms in higher education policy. Managing University Autonomy*. Bologna: Bononia Universit Press, 2003. 471 p.
4. Kinnell M., MacDougal J. *Marketing in the Not-for-Profit Sector* N. Y.: Butterworth Heinemann, 1997. P. 53.
5. Кларк Б. Р. *Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации*. Пер. с англ. А. Смирнова. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. 240 с.
6. Salmi J. *The Challenge of Establishing World-Class Universities*. Washington: World Bank. 2009.
7. Верденхофа О. Р., Петрова М. М., Димитрова С. И. *Аспекты автономии учебных заведений на рынке образовательных услуг. International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2016. № 2(4). С. 23–27.
8. Захарова Е. Н. Гисина О. Г. *Особенности формирования конкурентоспособности вуза как субъекта рынка образовательных структур. Бизнес в законе*. 2013. № 2. С. 185–188.
9. Глиницький Д. О. *Університети в глобальній економіці знань:*

інтелектуальний капітал // Глобальні та національні проблеми економіки. С. 87–94. URL: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/18.pdf>.

10. Кремень В. *Філософія освіти XXI ст. Персонал*. 2003. № 1. С. 4–18.

11. Кузьменко О. М. *трансформація ідеї університету: від першого історичного типу до першої кризи. Філософія неперервної професійної освіти. Частина I. Випуск 3–4*, 2014. С. 11–16.

12. Скотна Н. *Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні. Людинознавчі студії*. 2013. Випуск 28. Філософія. С. 4–15.

13. Ясперс К. *Идея университета*. пер. с нем. Т. В. Тягуновой; ред. перевода О. Н. Шпарага. Под общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск: БГУ, 2006. 159 с.

14. Veblen T. *The Higher Learning in America: a memorandum on the conduct of universities by business men*. (Stanford, 1918). Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 2015. 240 p.

15. Veber M. *The Theory of Social and Economic Organization*. New York, Oxford University Press, 1947. 436 p.

16. Parsons T. *The Shool Class as a Social System: Some of its Functions in American Society. Harvard Educational Review*. 1959. Vol. 29. № 4. P. 297–319.

17. *Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире*. Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. Пер. с англ. В. В. Сапова. Под ред. М. М. Лебедевой. Москва: Аспект Пресс, 2004. 379 с.

18. Юхименко П. І., Леоненко П. М. *Історія економіки та економічної думки: Підручник. Затверджено МОН. Київ*, 2011. 646 с.

19. *University Autonomy in Europe III The Scorecard 2017*. URL: <http://www.eua.be/Libraries/publications/University-Autonomy-in-Europe-2017>.

20. Ньюмен Дж. Г. *Идея университета*. Пер. с англ. С. Б. Бенедиктова. Под общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск: БГУ, 2006. 208 с.

21. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество: Пер. с англ. Москва: Academia, 2004. 944 с.*

22. Estermann Th., Nokkala T., Steinel M. *University Autonomy in Europe II. The Scorecard*. Brussels, EUA, CRASP, HRK, Univ. Denmark & Jyväskylä, 2011. 81 p.

23. Дерек Б. *Университеты в условиях рынка. Комерціалізація вищого образования*. Пер. с англ. под науч. ред. Д. А. Александрова. Серия «Теория и практика образования». Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 224 с.

24. Estermann Th., Nokkala T., Steinel M. *University Autonomy in Europe II. The Scorecard*. Brussels, EUA, CRASP, HRK, Univ. Denmark & Jyväskylä, 2011. 81 p.